

**Солобуода төрүттэммитэ 375, Аммаба бурдук ыһыллыбыта 350
сылларыгар аналлаах кэтэхтэн ытыллар
XXII “Сээркээн сэннһиттэр”
краеведческой аабыы**

Абаба тыа хаһайыстыбата сайдыта

Бэлэмнээтэ: А.Е.Кралин
аатынан Абаба орто
оскуолатын төрүт култуура
учуутала Адамова Мария
Ивановна

Абаба 2022

Былаан

Кириитэ

1. Артыаллар тэриллиилэрэ.
2. Холкуостар тэриллиилэрэ.
3. Совхоз тэриллиитэ.
4. СХПК тэриллиитэ.

Түмүк

Туһаныллыбыт литература

Кириитэ

Чинчийи билинги кэмнэ суолтата. Ханник баҕарар киһи олорор түөлбэтин сайдан кэлбит суолун билэргэ дьулуһуохтаах. Биһиги Абаҕабыт сүрдээх баай историялаах. Ол курдук, историябыт биир чабылхай хайысхатынан холкуостааһын төрүттэнэн, сайдан кэлбит суола буолар. Билинги чэчирээн үлэлии-хамсыы олорор “И.Я.Строд” аатынан СХПК төрдө-төбөтө 1929 сылтан саҕаланар эбит. Саха АССР тэриллибитэ 100 сыллаах үбүлүөйүнэн Абаҕаҕа холкуостааһын тэриллибит устуоруйатын анаарыы тоҕоостоох дии саныыбын.

Чинчийи сыала. “И.Я.Строд” аатынан СХПК төрүттэнэн сайдан кэлбит суолун анаарыы.

Чинчийи сруктара:

1. Баар матырыйааллары түмүү.
2. Артыаллар, холкуостар, совхоз, СХПК схемаларын онорорго холонуу.
3. Артыаллар, холкуостар, совхоз, СХПК сайдан кэлбит кэрдис кэмнэрин наардаан суруйуу (хронологиятын оноруу).
4. Артыаллар, холкуостар, совхоз, СХПК үлэлээбит сирдэрин-уоттарын бэлиэтээһин.

Чинчийи объёга. Абаҕа нэһилиэгэр холкуостааһын историята.

Чинчийи предметэ. Абаҕа нэһилиэгин “И.Я Строд” аатынан СХПК төрүттэнэн, сайдан кэлбит историята.

Үлэм түһүмэхтэрэ.

1. Артыаллар тэриллиилэрэ.
2. Холкуостар тэриллиилэрэ.
3. Совхоз тэриллиитэ.
4. СХПК тэриллиитэ.

Чинчийи ньымалара. Ырытыы, анаарыы.

Сананы киллэрии. “И.Я Строд” СХПК төрүттэнэн, сайдан кэлбит историятын хронологиятын, схематын оноруу.

Чинчийн практиксай суолтатынан Төрөөбүт дойдуларын историкатын сэнээрэр, интэриэһиргиир дьонно, оҕолорго “И.Я Строд” аатынан СХПК төрүттэнэн, сайдан кэлбит историкатын сүрүн түһүмэхтэрин кэпсииргэ аналлаах үлэ оноһуллан тахсыта буолар.

Артыаллар тэриллиилэрэ

Амма улууһун Абаҕа нэһилиэгэ республикаҕа, Амма оройуонугар тыа хаһаайыстыбата таһаарыылаахтык үлэлииригэр, туруктаах буоларыгар бэйэтин сэмэй кылаатын киллэрбитэ уонна киллэрсэ олорор. Нэһилиэккэ тыа хаһаайыстыбатын үлэтин хаамыытын туһунан, бастакы холбоһуктааһын, артыаллар, холкуостар тустарынан 1999 сыллаахха бэчээттэнэн тахсыбыт “Амма: Абаҕа нэһилиэгин холкуостара (1929-1974 сс.)” кинигэттэн толору ааҕан билиэххэ сөп.

Бу кинигэттэн биллэххэ, Амма улууһун Дьонку уонна 2-с Скороульскай (билингитэ Абаҕа) нэһилиэктэригэр 1929 сыл муус устар 17 күнүттэн саҕалаан, “Үлэһит”, “Кэккэ”, “Ыччат” уонна “Табалаах” маннайгы артыаллар чилиэннэрэ дьаданы-батараак ыал, итиэннэ кыһыл бартыһааннар кыттыһан үлэлээһини тэриммиттэрэ. Ити Саха АССР Киин Ситэриилээх комитетын 1927 сыл олунньу 10 күнүнээҕи артыаллары тэрийии соруктарын быһаччы ыйыллыбытынан ытыллыбыта.

БСКП(б)П Амма оройуоннаағы партийнай ячейка (секретарь Старостин Василий Никитич) уонна 1-гы Амма улууһун Ситэриилээх Комитета (председатель Куличкин Еримей Гаврильевич, секретарь Карманов Прокопий Николаевич) көбүлээн, Абаҕа нэһилиэгэр 1929 сылтан саҕалаан артыаллары тэрийии туһунан өйдөтөр үлэни күүскэ ыһпыттара. Маннайгы артыаллары тэрийиигэ аналлаах политической оскуола үлэтин БСК(б)П Саха уобаластаағы комитетын инструктора Дакаяров Илья Егорович салайбыта. Онуоха Абаҕа маннайгы бассабыыктара, кыһыл партизаннара уонна нэһилиэк актыыба хабыллыбыттара.

1929 сыллаахха муус устар 17 күнүгэр БСК(б)П Саха уобаластаағы комитетын сөбүлэнинэн, Саха уокуругун Ситэриилээх комитетын уполномоченнайа Коркин В. БСК(б)П Амма оройуоннаағы партийнай ячейкатын сэкирэтээрин эбээһинэһин толорооччу Дакаяров И.Е. кыттыыллаах Абаҕа дэриэбинэтигэр санга артыаллары тэрийии туһунан

мунных ытыллыбыта. Мунных тыа хаһаайыстыбатын Устаабын ылыммыта, артыал Сэбиэтин састаабын талбыта: Захаров Михаил Иванович, Захаров Василий Дмитриевич, Шергин Максим Константинович, Жирков Петр Петрович уонна Калашников Егор Петрович. Артыал Сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн Шергин Максим Константинович, сэкирэтээр суотчутунан Захаров Михаил Иванович талыллыбыттара. Ити курдук бастакы “Үлэһит” артыал тэриллэн кирири усунуоһа, киирэр киһи паайа, сирэ быһаарыллан үлэтин сағалаабыта, ол кэннэ атын артыаллар тэриллибиттэрэ. Артыаллар 1 сыл үлэлээбиттэрин кэннэ сыл түмүгэр тус-туспа олорон, кэлим далааһыннаах үлэни кыайан ыттар кыахтара суоҕун, инникитин сайдар тэтимнэрэ бытаарыахтааҕын билбиттэрэ, онон 1930 сыл кулун тутар 15 күнүгэр 3 артыал холбоһон бөдөнсүйэргэ сөбүлэхэн бары биир санаанан холбоспуттара. Артыалларын бастаан “Кыһыл Дружина” диэн ааттаабыттара, сотору “Кыһыл Сэриһит” диэн уларыппыттар. Дьэ ол кэннэ, 1930 сыллаахха Абаҕа нэһилиэгин Лыба үрэхтин төрдүгэр Сайылык диэн сиригэр Саха сиригэр комсомолун уобаластааҕы уонна Амма оройуоннааҕы комитетын уураахтарынан салайтаран Сталин И.В. аатынан тыа хаһаайыстыбатын коммуната тэриллэн үс сылтан ордук кэмнэ үлэлээбитэ. Сүүстэн тахса чилиэннэнэ сылдыбыта. Оройуон 12 нэһилиэгиттэн 65 хаһаайыстыба кэлэн эбиллибитэ, кэлин Чурапчыттан 3 хаһаайыстыба кэлэн эбиллибитэ. Кинилэр үксүлэрэ комсомолецтар уонна ыччаттар этилэр. 5 киһиттэн састааптаах бырабылыанньа быыбардаммыта: Чабыкин Роман Васильевич – бэрэссэдээтэл, Захаров Михаил Иванович – солбуйааччы бэрэссэдээтэл уонна сэкирэтээр. Чилиэннэрэ: Богданов Николай Николаевич – суотчут, Дьячковская Кирилл Иннокентьевич, Заборовская Василий Игнатьевич. Коммуна үлэлиир сылларыгар чилиэннэригэр элбэх хамсааһын буолбута эдэр дьон комсомол путевкатынан Алдан бириискэтигэр көмүһү хостуу, “Амма” совхозка үлэлии барыталаабыттара, онон коммуна бэйэтин күүһүнэн сатаан олоҕо буолбутунан, “Кыһыл Сэриһит” артыалга холбуурга боппуруос көтөбүллүбүтэ. Комсомольскай путевканы таһынан үгүс эдэр киһи үөрэххэ

барбыта, онон үлэһит илии аччаабыта, олорор дьизэ-уот суоҕа, аҕыйах да буоллар ынах сүөһүнү аһатар, көрөр үлэһитэ суох буолар куттал үөскээбитинэн, бу боппурус быһаарыллан, “Кыһыл Сэриһит” артыалга холбоммута. Саха Республикатын үрдүнэн бу кэмгэ тэриллибит коммуналар бука бары эстибиттэрэ, баайдара-дуоллара атын артыалларга холбоммута.

Холкуостар тэриллилэрэ

3 артыал уопсай мунньахтаан, биир санаанан холкуос буолбуттара, 41 ыал киирбитэ, киири усуноустара 10009,00 солкуобай буолбута. Киирээччилэр усуноустарын таһынан кэтэх сүөһүлэрин, туттар малларын-салларын холбообуттара. “Кыһыл Сэриһит” холкуос сүөһүтэ, тыатын хаһаайыстыбатын тэриллэрэ манньк буолбута: көлө – 67, биэ – 52, сылгы барыта – 144, ыанньык ынах – 65, ынах сүөһү барыта – 248, булуук – 12, тараах – 16, сеялка – 4, от охсор -2, мунньар – 3, сэппэрээтэр – 8, миэлинсэ – 1. Итинник баайы-дуолу кыттыһан холкуос хаһаайыстыбата балачча тирэхтэнэн бөбүргөөбүтэ. Тыа хаһаайыстыбатыгар туттарга, аҕыйах да буоллар, техникаламмыта.

Нэһилиэнньэ ортотугар холкуоска киириини өссө маассабай онорор туһуттан, БСК(б)П Амма оройуонунааҕы комитетын рекомендациятынан, 1930 с. кулун тутар 26 к. мунньахтаан сана чилиэнгэ киллэрбиттэрэ. Олор истэригэр партия командировкатынан кэлбит уонна ити кэмгэ Амма оройуонугар эппиэттээх үлэбэ сылдыар дьон киирбиттэрэ: Старостин Василий Никитич, Куличкин Еремей (Григорьевич), Кутургуин Софрон Евграфович, Емельянов Дмитрий Дмитриевич, Яковлев Семен Степанович – Эрилик Эристиин. Бу дьону чилиэнинэн ылыыга күүстээх агитация буолара уонна ханнык баҕарар салайааччы киирэрэ оччотооһу ирдэбилгэ сөп түбэхэрэ. Баайы-дуолу, үбү-аһы холбоон үлэлээһин үчүгэй түмүктэрин билэн, дьон-сэргэ итэбэйбитэ. Амма улууһугар “Кыһыл Сэриһит” холкуос биир бастын үлэлээх холкуоһунан буолбута. Үрдүк көрдөрүү, таһаарыылаах

үлэ түмүгүнэн 1936 сыллаахха ферма сэбиэдиссэйэ Захаров Илья Гаврильевич “Бочуот Знага” орденынан сахалартан биир бастакынан наҕараадаламмыта. Кэлин холкуос биир бастын ыанньыксыта Старостина Варвара Ефимовна икки төгүл “Бочуот Знага” орденынан наҕараадаламмыта. Сир да үлэтигэр, сүөһү да иитиитигэр кэккэ үчүгэй түмүктэр баар буолбуттара, улууска үтүө көрдөрүүлээх биир бөдөн хаһаайыстыба буолбута.

“Кыһыл Сэрииниттэртэн” холобур ылан, 1931 сыллаахха Лыбаҕа “Николай Партизан”, “Партизан Данил” табаарыстыбалар тэриллэн үлэлээбиттэрэ 1936 сыллаахха күүстэрин холбоон биир холкуос буоларга сөбүлэнэн биир “Николай Партизан” холкуос тэриллэн үлэлээн барбыта. Сити кэмнэ 1931 с. Бойуот хочотун Толоон бөһүөлөгэр “Күүтүү” табаарыстыба тэриллибитэ, кэлин “Комбайн” холкуос буолан үлэли олорбута. Бүтэнигинэн Оһохтооххо “Тулан Сайдыы” табаарыстыба тэриллэн, 1935 с. саҕа Устаап ылылларыгар “Трактор” холкуос буолбута.

Абаҕа нэһилиэгин холкуостара ити курдук тэриллэн үлэлээн олорбуттар, ким эрэ көрдөрүүтэ үлэтэ-хамнаһа үчүгэйэ, ким эрэ орто баайынан эрэ олороро. “Кыһыл Сэрииниттэр” ордук үчүгэй түмүктэри ситиспиттэрэ, сүөһүтүн ахсаана эбиллибитэ, саҕа барабыык (миэлинсэ) туруоруллубута, электростанция үлэбэ киирбитэ уо.д.а. ситиһиилэр баар буолбуттара.

1949 с. “Трактор”, “Комбайн” уонна “Николай Партизан” холкуостар холбоһууларын туһунан кэпсэтиилэр барбыттара. Инникитин таһаарыылаахтык үлэлиэхтээхтэрин олох хаамыыта бэйэтэ ирдээбитэ, онон 3 холкуос холбоһон, Сталин аатынан холкуос буолбута. Холкуоһунай тутуу практиката көрдөрбүтүнэн, кыра холкуостары бөдөнсүтүү производствоны түмүүгэ уонна идэтиитигэ, техниканы көдьүүстээхтик туһаныыга, производственной уонна культурнай олох-дьаһах тутууларын ытыгыга табыгастаах буолбута. 1950-1953 сылларга бөдөнсүтүү ытыллыбытынан сибээстээн холкуос ахсаана икки төгүл аһыйабыта. “Кыһыл Сэриинит” холкуос 1951 с. кулун тутар 4 күнүгэр “Саһыл Сыһыы” уонна Сталин И.В.

аатынан холкуостардын холбоһон, бөдөнсүйбүт Сталин И.В. аатынан холкуос дэммитэ. Холкуос уопсай мунһаҕар 224 холкуостаах кэлбитэ, БСК(б)П Амма оройуоннааҕы комитетын бастакы сэкирэтээрэ Данилова Анастасия Петровна, тыа хаһаайыстыбатын отделын сэбиэдиссэйэ Артемьев Василий Романович уонна соҕуотуопкалыыр хонтуора үлэһитэ Жирков Афанасий Васильевич кыттыбыттара. Бырабылыанһа сана састааба талыллыбыта: Алексеев Иван Гаврильевич – бэрэссэдээтэл, Дьячковской Степан Давыдович – солбуйааччы, чилиэннэрэ Баданов Василий Николаевич, Захаров Гавриил Николаевич, Карманов Василий Александрович, Жирков Прокопий Егорович, Старостина Варвара Ефимовна, Чочун Тимофей Терентьевич, Адамов Дмитрий Дмитриевич. Ити курдук бөдөнсүйбүт холкуос үлэтин саҕалаабыта, үлэ киэн хайысхалаахтык, тэрээһиннээхтик барбыта. Ынах, сылгы ахсаана, ылыллар бородууксуйа ахсаана лаппа эбиллибитэ. Учаастактарга электричество киирбитэ, хаһаайыстыба сүрүн производствотоын таһынан, нэһилиэк социальной олоһун кытта көрөр: балыһа, детсад дьиэлэрэ тутуллубуттара, исторической пааматынньыктары көрүү-харайыы ытыллара. 1959 с. “Сталин” аатынан холкуос “Строд И.Я.” аатынан холкуоска уларытыллыбыта.

1964 с. кулун тутар 23 күнүгэр Абаҕа дэриэбинэтигэр холкуос холбоһуутун мунһаҕа буолбута. Бопуруоһу партийнай тэрилтэ сэкирэтээрэ Николаев Дмитрий Васильевич туруорбута. Барыта 210 холкуостаах кыттыбыта. Онно “Строд И.Я”. (Абаҕа), “Киров С.М.” (Бөтүн) аатынан уонна “Победа” (Эмис) холкуостар холбоһуулар сөптөөх диэн быһаарыллыбыта. Холкуос киин бөһүөлэгин Амма сэлиэнньэтигэр олохтууру бары куоластаабыттара. Салгыы мунһахтар Бөтүн, Эмис, Сатаҕай нэһилиэктэригэр ытыллыбыттара. Холбоһуу кэнниттэн холкуос гражданской сэрии героя “И.Я.Строд” аатынан ааттаммыта. Бырабылыанһа састааба талыллыбыта: бэрэссэдээтэл Аргунов Иван Маркович, солбуйааччы “Строд И.Я.” аатынан холкуоска 1954 сыллаахтан бэрэссэдээтэллээбит Сирдитов Дмитрий Иванович, чилиэннэрэ – Борисов Афанасий

Иннокентьевич, Устинов Николай Дмитриевич, Нестерев Семен Михайлович, Новиков Аркадий Семенович, Огороков Афанасий Афанасьевич, Никифорова Ирина Степановна, Иванов Илья Иванович, Захаров Ким Никитич.

Холкуос үлэтэ бу бөдөнсүтүү кэмигэр туох да түмсүүтэ суох дьаалытынан барбыта, бөдөнсүтүү биллэр-көстөр уларыйыыны аҕалбатаҕа. “Строд И.Я” аатынан холкуос Абаҕатааҕы учаастагын холкуостаахтара 1965 сыл балаҕан ыйын 28 күнүгэр мунньахтаабыттара. Онно Абаҕа нэһилиэгин урукку Строд аатынан холкуос кыраныыссатынан олохтоммут аакталаах территориятынан, бөдөнсүйбүт холкуостан арахсан, бэйэтэ туспа холкуос буоларын туруорсубуттара. Бу боппуруос Бөтүн, Эмис учаастактарыгар туруоруллан өйөбүлү ылбыта. Бөдөнсүйбүт “Строд И.Я.” аатынан холкуос үс холкуоска бытарыйбыта.

Абаҕа нэһилиэгин холкуостаахтарын 1965 сыл алтынньы 14 к. уопсай мунньахтара буолбута. Барыта 257 киһи кыттыбыта. Холкуос устаабын ылыы, бырабылыанньа сана састаабын талыы боппуруоһа көрүллүбүтэ. Тэрийэр бюро чилиэннэрэ Захаров Гаврил Николаевич, Сирдитов Дмитрий Иванович уонна Захаров Ким Никитич боппуруостары дьүүлгэ туруорбуттара Холкуос И.Я Строд аатын ылыммыта. Бырабылыанньа састааба 9 киһиттэн талыллыбыта Бэрэссэдээтэл Борисов Афанасий Иннокентьевич, солбуйааччы Сирдитов Дмитрий Иванович, чилиэннэрэ: Жирков Прокопий Егорович, Захаров Гаврил Николаевич, Лазарев Иннокентий Николаевич, Гоголев Егор Васильевич, Захаров Ким Никитич, Тритонова Мария Федосеевна, Жирков Михаил Алексеевич. Ревизионнай комиссия бэрэссэдээтэллээх уонна 4 чилиэннээх.

1965 сылтан хаһаайыстыба үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. Хаһаайыстыбаны бөҕөргөтүүгэ, нэһилиэнньэ социальнай олоҕор элбэх үлэлэр ытыллыбыттара. Дьон үлэбэ интэриэһин үрдэтэр инниттэн Алексеевскай оройуон “Ленин” холкуоһун кытта социалистическай күрэхтэһии ытыллыбыта, атын хаһаайыстыбаларга көмө онорортон

аккаастаммат этилэр. Ол курдук 1963 сыллаахха кураан буолан, Мэнэ Хангалас оройуонун “Байкалов” аатынан холкуоска Абаҕа нэһилиэгин ходуһатыттан бэриллибитэ. Ол сайын 7000 ц. оттообуттара. Баайка учаастагар кыстаабыттара. “Строд И.Я.” аатынан хаһайыстыба кимиэллээхтик үлэлээбитэ, сүөһүтэ-аһа үчүгэй туруктамыта, техниката элбээбитэ, сана сүүрээһнэр киирбиттэрэ.

Совхоз тэриллитэ

1974 сыллаахха Амма холкуостара совхозка уларытыллыбыттара. Бу сыл хас да нэһилиэк холкуостара холбоһоннор Бөтүһнэ кииннээх “И.Я.Строд” аатынан совхозка кубулуйбута. Бастакы директорынан Ефремов Анатолий Васильевич ананан үлэлээбитэ.

Абаҕа нэһилиэгэр тыа хаһайыстыбатын салаатыгар ытытыллыбыт үлэлэр тустарынна М.Е.Смитина кылгатаан суруйуутуттан.

Ахтыылар. Үлэлээбит сылларым.

1982-1996 сыллар хаһайыстыба мунутуур үрдүк ситиһиилэри үлэ бары көрүһнэригэр ылбыта. Бу сылларга “Строд И.Я.” аатынан совхоз икки сана “Мээндиги”, “Сэргэ Бэс” отделениеларын тэрийбитэ.

Совхоз бастаан үс отделениелааҕа: Абаҕа, Соморсун, Сулҕаччы. Барыларын Абаҕаҕа кииннээх киин аппарата салайара. Олортон Абаҕа отделениета сүөһүтэ, сылгыта элбэһинэн, ыһыта, оттуур ходуһата киэһинэн инники турара уонна куруук оччотооһу кэм ирдэбилиһинэн биэс сыллаах да, сыллааһы да былаана улахан буолара.

Смитина Маргарита Егоровна

“Строд И.Я.” аатынан тыа хаһаайыстыбатын производственной кооператива

Хаһаайыстыба сылгы, ынах иитиитинэн, бурдугу үүннэриинэн дьарыктанар. Абаҕа нэһилиэгин сириттэн 4612 га сыһыарыллыбыт сирдээх, онтон 1950 га бааһына, 2655 га мэччирэн, ходуһа сирэ. Уопсайа хаһаайыстыба үрдүнэн 75 үлэһиттээх. Бэрэссэдээтэлинэн 2012 сылтан Тимофеев Василий Васильевич үлэлиир.

Хаһаайыстыба үрдүнэн 737 сылгылаах, онтон биэтэ – 300. 1999 сылтан сылгы иитиитигэр племенной хаһаайыстыба буолбута. Тыа хаһаайыстыбатын производственной кооперативын иһинэн үлэлиир “Илгэ” ХЭТ ынах сүөһү иитиитинэн дьарыктанар. “И.Я Строд” аатынан хаһаайыстыба иһинэн баар “Абаҕа” ХЭТ бурдук ыһытынан, сүөһү аһылыгын бэлэмнээһининэн дьарыктанар 1950 га бааһына сирдээх. Сылын аайы 700-800 тонна бурдугу хомуйар.

“И.Я Строд” аатынан хаһаайыстыба маны таһынан дэриэбинэ иһигэр маҕаһыннаах.

Түмүк

Анаары үлэбин онгрон онгрон баран маннык түмүктэргэ кэллим:

1. Биһиги улууспут сүрүн дьарыга тыа хаһаайыстыбатын дьарыктаныы буоларынан сибээстээн, биһиги нэһилиэкпитигэр кэллэктиибинэй хаһаайыстыбалары тэрийии биир үйэ кэриннээх историята олус баай.
2. Төрөөбүт дойдуларын историятын сэнээрэр, интэриэһиргиир дьонно, оҕолорго “И.Я Строд” аатынан СХПК төрүттэнэн, сайдан кэлбит историятын сүрүн түһүмэхтэрин кэпсиир баай ис хоһоонноох кинигэлэр тахсыбыттара олус туһалаах.
3. Аны Саһыл-Сыһыы сиригэр уотугар үлэлии-хамныы сылдыбыт холкуос туһунан кинигэ тахсара буоллар баай историялаах Абаҕабыт нэһилиэгин биир хайысхата сиэрин ситиэ эбит. Үлэ салҕаныа, күүтүүлээх кинигэ тахсыа диэ эрэнэбин.

Түһаныллыбыт литература

1. Комбайннаp. (Амма улууһун Абаҕа нэһилиэгин “Комбайн” холкуос (1931-1949 сс.) дьонун-сэргэтин олобун, үлэтин кэпсээнэ). [автордар В.Н.Бессонова, А.Г.Конникова, Н.П.Чикальдина]. – Нерюнгри: Изд-во ИП Игнатьева А.Ю. – 2016. – 560 с.
2. Кыһыл сэрииттэр. (Амма улууһун Абаҕа нэһилиэгин “Кыһыл сэрииттэр” холкуос (1930-1949 сс.) дьонун-сэргэтин олобун, үлэтин кэпсээнэ). Бастакы чааһа. [автордар В.Н.Бессонова, А.П.Жирков]. – Нерюнгри: Изд-во ИП Игнатьева А.Ю. – 2019. – 420 с.
3. Кыһыл сэрииттэр. (Амма улууһун Абаҕа нэһилиэгин “Кыһыл сэрииттэр” холкуос (1930-1949 сс.) дьонун-сэргэтин олобун, үлэтин кэпсээнэ). Бастакы чааһа. [автордар В.Н.Бессонова, А.П.Жирков]. – Нерюнгри: Изд-во ИП Игнатьева А.Ю. – 2019. – 336 с.
4. Ньюкулайдар (Амма улууһун Абаҕа нэһилиэгин “Ньюкулай бартыһаан” холкуос (1936-1949 сс.) дьонун-сэргэтин олобун, үлэтин кэпсээнэ). [автордар В.Н.Бессонова, Г.М.Семенов]. – Нерюнгри: Изд-во ИП Игнатьева А.Ю. – 2015. – 336 с.
5. Сыллар быыстарын сэгэтэн, кэлэр кэми түстэһэн / [хомуйан онордулар: И.Н.Корякин, П.И.Емельянова].- Дьокуускай : Бичик, 2012. – 408 стр.